

Міністерство освіти і науки України
Київський національний лінгвістичний університет

УКРАЇНСЬКА ЄВГЕНІЯ ВАЛЕНТИНІВНА

УДК 811.111:165.194]373.612.2:821.111-312.9

**КОМІЗМ МАГІЧНОГО В АНГЛОМОВНИХ ТВОРАХ ЖАНРУ ФЕНТЕЗІ:
ЛІНГВОПОЕТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ (на матеріалі романів Т. Пратчетта)**

10.02.04 – германські мови

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі англійської філології, перекладу та філософії мови імені професора О.М. Мороховського Київського національного лінгвістичного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор філологічних наук, професор
Воробйова Ольга Петрівна, Київський національний лінгвістичний університет, кафедра англійської філології, перекладу та філософії мови імені професора О.М. Мороховського, професор

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор,
Самохіна Вікторія Опанасівна, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, кафедра англійської філології, завідувач кафедри

кандидат філологічних наук, доцент
Короткова Людмила Віталіївна, Херсонський державний університет, кафедра англійської філології та прикладної лінгвістики, доцент

Захист відбудеться "20" квітня 2021 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.054.02 Київського національного лінгвістичного університету (03150, м. Київ–150, вул. Велика Васильківська, 73)

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного лінгвістичного університету (03150, м. Київ–150, вул. Велика Васильківська, 73)

Автореферат розісланий "18" березня 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

М.О. Шутова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Реферовану дисертаційну працю присвячено дослідженню взаємодії комічного та магічного у творах британського письменника Т. Пратчетта. У результаті цієї взаємодії, яка розглядається в роботі в лінгвопоетологічному аспекті, виникає мовно-художнє явище комізму магічного, притаманне художнім творам жанру гумористичного фентезі.

У галузі гуманітаристики теорії комічного нерідко підпадали під загальну систематизацію, зокрема П. Кіт-Спігель пропонувала вісім уніфікованих типів теорій комічного (P. Keith-Spiegel), тоді як П. МакГі звів їх до трьох, зазначивши, що багато з цих теорій дублюють одна одну (P. McGee), але досі не існує єдиного загального визначення комічного. Тим не менш, можна виділити декілька основних ознак комічного, що є спільними в роботах багатьох дослідників. Важливим моментом у визначенні комічного є, з одного боку, його суб'єктивний (А. Д. Кошелєв), а з іншого – суспільний характер (С. Г. Коншина). Суперечлива природа комічного (Ю. Б. Борєв, В. О. Самохіна, В. З. Санніков, В. Я. Пропп, А. Bergson, А. Charman, С. Davies) ґрунтується на протиріччі між об'єктивними та суб'єктивними уявленнями про дійсність, на руйнації ілюзії, що існує у суб'єкта про певне явище (М. Т. Рюміна, В. О. Самохіна, Гегель, А. Шопенгауєр, S. Attardo, V. Raskin). Важливу роль у сприйнятті комічної інформації грає чинник неочікуваності (А. Є. Болдирєва, М. Мінський, М. Т. Рюміна), що забезпечує відповідну реакцію адресата чи аудиторії, яка зазвичай є сміховою.

Систематизація ознак магічного, що є особливістю жанру гумористичного фентезі, проводилася в руслі досліджень аномальних художніх світів (Є. О. Канчура, Є. Н. Ковтун, М. Ф. Місник, С. Н. Плотникова, R. Gerber, G. Heng, M. R. Hillegas, W. I. Irwin, C. N. Manlove, C. Moorman, E. S. Rabkin, L. A. Solinas, T. Todorov; див. також Л. В. Короткова), жанрових особливостей фентезі (Е. Грейдо, Є. О. Канчура, Є. Н. Ковтун, О. В. Тихомирова). Проте вивчення творів гумористичного фентезі радше обмежується класифікацією мовних засобів вираження комізму та проблематикою їх перекладу (І. А. Столярова), або розглядом інтертекстуальності зв'язків творів гумористичного фентезі з іншими художніми текстами (Є. О. Канчура, А. Н. Кульков). На цьому тлі недостатньо вивченою залишається не лише проблематика узагальнення ознак магічного, а питання трансформацій магії в бік комізму в досліджуваних творах. Магія в романах Т. Пратчетта є складником комічного магічного світу, а тому присутність у них чарівних предметів, об'єктів, артефактів та істот у модифікованому комічному вигляді пояснює невідповідність магії у творах британського майстра фентезі розповсюдженим уявленням про неї. Отже, такі спільні риси комічного та магічного як протиріччя між уявним та реальним, а також розбіжності між ознаками магічного в гумористичному фентезі і класичними уявленнями про них, дозволяють розглядати комічне та магічне в аналізованих творах в одному контексті. Важливим для розкриття такої взаємодії є лінгвопоетологічний підхід, у межах якого і досліджується словесне вираження трансформацій магії у бік комізму та роль таких трансформацій у художньому тексті.

Останніми роками у зв'язку із розбудовою лінгвопоетики в її когнітивному ракурсі (Л. І. Белєхова, О. П. Воробйова, О. М. Кагановська та ін.), методологічний апарат якої уможливорює з'ясування глибинних механізмів, що спричиняють появу

в художньому тексті тих чи інших мовно-художніх явищ, інтерес лінгвістів до аналізу смислотворчої ролі магії у романах Т. Пратчетта значно виріс (Є. О. Канчура, О. В. Тихомирова). Проте з'ясування смислотворчого потенціалу комізму магічного, на відміну від дослідження прийомів та особливостей виникнення комічного ефекту у творчому доробку Т. Пратчетта (А. І. Столярова, В. Abbot, С. Brayant, L. Hutcheon), залишається відкритим.

Отже, **актуальність** дисертаційної роботи визначається загальною спрямованістю сучасних лінгвопоетологічних студій на пошук нових шляхів розкриття прихованих смислів художнього тексту, виявлення специфіки тих знань про взаємодію світу та магії, які зумовлюють функційну значущість окремих текстових елементів і способи організації творів жанру гумористичного фентезі в їхній смисловій площині. Своєчасність звернення до аналізу особливостей реалізації та смислового наповнення комізму магічного в романах Т. Пратчетта зумовлена важливістю розгляду когнітивної специфіки смислотворення та його впливу на жанрову своєрідність творів гумористичного фентезі.

Гіпотеза нашого дослідження полягає у тому, що комізм магічного, втілюючись на різних текстових рівнях англomовного гумористичного фентезі і маючи значний смислотвірний потенціал, виступає важливим компонентом романів Т. Пратчетта, що великою мірою визначає структуру та сюжет твору. Модифіковані ознаки магічного на семантичному, оповідному та конversaційному рівнях дають поштовх до художнього смислотворення, співвідносячись із основною комічною спрямованістю досліджуваних творів. Завдяки інтертекстуальним зв'язкам з іншими художніми текстами вияви комізму магічного формують унікальний художній простір творів Т. Пратчетта.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах комплексної колективної теми "Текст і дискурс у лінгвофілософському та когнітивно-семіотичному висвітленні" (номер державної реєстрації № 0117U005476, тему затверджено вченою радою КНЛУ 28 грудня 2017 року). Тему дисертації затверджено 27 грудня 2010 року на засіданні вченої ради Київського національного лінгвістичного університету (протокол № 7).

Мета дослідження полягає у визначенні лінгвальних механізмів генерування комізму магічного в англomовних творах жанру гумористичного фентезі з огляду на ідиостиль Террі Пратчетта в лінгвопоетологічному ракурсі.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- уточнити поняття комічного в його онтологічному та епістемологічному висвітленні;
- конкретизувати поняття магічного в контексті творів жанру фентезі;
- реконструювати зв'язок між художніми світами міфів, казок і легенд та світами творів жанру фентезі;
- визначити зміст мовно-художнього явища комізму магічного в англomовних творах жанру гумористичного фентезі;
- розробити комплексну методіку дослідження форм комізму магічного на різних рівнях текстів гумористичного фентезі;
- виявити лінгвальні прийоми творення комізму магічного на семантичному, оповідному та конversaційному рівнях творів Т. Пратчетта в мікропоетологічному ракурсі;

- розкрити лінгвокогнітивні механізми смислотворення, пов'язані з формуванням комічних смислів магічного в романах Т. Пратчетта з позицій макропоетики;

- розробити класифікацію виявів комізму магічного з огляду на його смислотвірний потенціал у прозі Т. Пратчетта;

- встановити специфіку взаємодії та різновиди трансформацій магічного світу крізь призму теорії можливих світів у романах Т. Пратчетта.

Об'єктом дослідження виступає комізм магічного як мовно-художнє явище в англomовних творах жанру фентезі.

Предметом дисертаційного дослідження є вияви комізму магічного в романах жанру гумористичного фентезі Террі Пратчетта, розглянуті в лінгвопоетологічному аспекті.

Матеріалом дослідження слугують 27 романів гумористичного фентезі Террі Пратчетта, загальною кількістю 9359 сторінок, з яких було вилучено 204 текстових фрагменти, де простежуються різноманітні вияви комізму магічного.

У роботі застосовується комплексна **методика**, що зумовлена поставленою метою і ґрунтується на підході до лінгвопоетики як такої що зосереджена на вивченні складних мовно-художніх явищ. У дослідженні було залучено низку загальнонаукових і власне лінгвістичних методів із застосуванням кількісних підрахунків. *Гіпотетико-дедуктивний метод* (за І. В. Арнольд) дозволив сформулювати гіпотезу дослідження, що надалі підтвердилася. *Дедуктивно-індуктивний метод* використано для аналізу і синтезу наукових концепцій трактування комічного і магічного в лінгвопоетологічному висвітленні. *Описовий метод* у його конкретних методиках: *спостереження, інвентаризації, інтерпретації та класифікації* – застосовано в опрацюванні теоретичного та емпіричного матеріалу дослідження. *Метод лінгвокогнітивного аналізу*, що уможливило детальну реконструкцію картини світу, притаманної текстам жанру гумористичного фентезі, дозволив простежити тенденції у творенні прийомів комізму магічного в романах Т. Пратчетта з погляду мікропоетики. За допомогою *методів контекстуально-інтерпретативного та семантико-стилістичного аналізу* було виявлено спектр смислових трансформацій магічних образів, ситуацій та діалогів і визначено модифікації форм комізму магічного на семантичному, оповідному та конвєрсаційному рівнях романів Т. Пратчетта. Для встановлення особливостей взаємодії магічних світів гумористичного фентезі зі світами інших художніх чи нехудожніх творів та їх класифікації вищезазначені методи аналізу було поєднано в контексті макропоетики з *методом семантико-когнітивного моделювання* в його переломленні крізь призму теорії можливих світів (О. П. Воробйова, Л. В. Короткова, L. Doležel, M.-L. Ryan, E. Semino). *Кількісний аналіз* сприяв визначенню питомої ваги виявів комізму магічного як смислотворчого складника художніх текстів англomовного гумористичного фентезі.

Новизна роботи полягає в тому, що в дисертаційному дослідженні:

- *вперше* визначено зміст явища комізму магічного як концептуально, конструктивно і функційно важливого текстового компоненту англomовної художньої прози жанру гумористичного фентезі;

- *вперше* розкрито лінгвокогнітивні механізми смислотворення в англomовних романах гумористичного фентезі в аспекті комізму магічного;

– *новою* є класифікація прийомів і засобів вираження комізму магічного в художній прозі Т. Пратчетта;

– *вперше* виявлено чотири форми реалізації комізму магічного у творах гумористичного фентезі – комічний магічний образ персонажу, комічна магічна ситуація, комічний діалог про магію, а також деформації магічного простору Дискосвіту під впливом художніх світів інших творів;

– *вперше* виділено два типи трансформацій можливого світу творів гумористичного фентезі внаслідок його взаємодії з можливими світами інших художніх текстів: інтеріоризацію елементів інших світів простором Дискосвіту та трансгресію кордонів магічного світу гумористичного фентезі.

Теоретичне значення роботи полягає у внеску в лінгвопоетику та стилістику в їхніх традиційному та когнітивному ракурсах, зокрема, у визначенні текстових компонентів, пов'язаних з комізмом магічного на різних рівнях творів гумористичного фентезі, у розкритті лінгвокогнітивних механізмів смислотворення як наслідку використання комізму магічного. Дослідження властивостей комізму магічного з огляду на ідіостиль автора сприятиме окресленню палітри художніх засобів, притаманних англомовному гумористичному фентезі.

Практичне значення розвідки визначається можливістю застосування теоретичних положень та висновків дисертаційного дослідження в курсах стилістики (розділи "Стилїстика тексту", "Стилїстична семасіологія", "Стилїстична лексикологія"), інтерпретації художнього тексту, у створенні курсів за вибором з лінгвопоетики, когнітивної поетики, на заняттях з аналітичного читання для студентів філологічних факультетів, на практичних заняттях з інтерпретації тексту і у практиці художнього перекладу, у написанні курсових робіт, кваліфікаційних робіт магістрів. Висновки щодо тенденцій використання комізму магічного в літературі жанру фентезі можуть бути застосовані в курсах історії та теорії зарубіжної літератури, культурології й мистецтвознавства.

Положення, що виносяться на захист:

1. Комізм магічного як мовно-художнє явище, яке ґрунтується на інтеграції виявів комічного та магічного, виникає у творах Т. Пратчетта за чотирьох умов: розміщення суб'єкта чи об'єкта можливого світу в нехарактерних для нього обставинах; розкриття нового змісту магічних обов'язків та магічної сутності явищ у діалогах персонажів; формування магічного образу-антагоністу; а також завдяки інтертекстуальній взаємодії простору Дискосвіту із можливими світами інших текстів чи художньо відтвореними явищами та подіями реального світу.

2. У досліджуваних романах комізм магічного простежується в таких формах реалізації: комічний магічний образ персонажу, що формується на семантичному рівні тексту, комічна магічна ситуація (оповідний рівень), комічний діалог про магію (конверсаційний рівень) та інтертекстуальна взаємодія простору Дискосвіту зі світами інших художніх текстів. Остання може бути втілена шляхом інтеріоризації елементів інших світів простором Дискосвіту або трансгресії кордонів магічного простору Дискосвіту під впливом світів інших художніх творів.

3. Комізм магічних образів персонажів базується на їхній неоднозначності та невідповідності класичному еквіваленту, що марковано низкою лінгвостилістичних прийомів, серед яких найвживанішими є контраст та алюзія, у той час як найменш вживаними – алогізм, гіперболізація, пародія, парадокс та уточнення.

4. Комізм магічних ситуацій вибудовується на невідповідності та/або контрасті між магічною ситуацією та ідеальним уявленням про неї. На оповідному рівні тексту комічний ефект магічного досягається описом ситуацій, де відбувається автентизація магічних подій або власне сама магія як явище постає в абсурдному світлі. Лінгвальні прийоми виникнення комізму магічного в оповіді ґрунтуються на викривленні та переосмисленні опозиції "магія :: реальність" шляхом гротескного перебільшення чи переакцентування її елементів у бік останнього. Це здійснюється шляхом використання алогізмів, звуконаслідування, зевгм, обігрування прямих і переносних значень та метафоричного протиставлення.

5. На конвєрсаційному текстовому рівні комізм магічного виникає під час обговорення персонажами Дискосвіту магії як явища та/або магічних обов'язків різних чарівних істот і предметів. Комізм магічного в діалогах є наслідком порушення причинно-наслідкових зв'язків під час обміну репліками у спілкуванні персонажів, що висвітлює новий/додатковий зміст магії. Це відбувається завдяки контрастуванню та/або очудненню елементів опозицій "магія :: реальність" і "живий :: мертвий", що марковано прийомами абсурдизації, алогізму, антитези, парадоксу на тлі вживання персонафікацій та повторів.

6. Лінгвокогнітивний механізм інтеріоризації елементів інших світів передбачає інтеграцію простором Дискосвіту чужорідних йому магічних чи немагічних елементів світів інших художніх творів чи реального світу, завдяки яким виникає внутрішньотекстове напруження як чинник створення комізму магічного. Таке напруження сприяє комічній деформації магічних предметів, образів, артефактів, світобудови чи чар усередині Дискосвіту, без виходу за його межі. Механізм інтеріоризації Дискосвітом елементів інших світів реалізується в його художньому просторі шляхом ущільнення чи внутрішньопросторових зміщень.

7. Ущільнення художнього простору Дискосвіту відбувається внаслідок нарощення комічних ознак, невластивих зображеній у текстах магії, що супроводжується контекстуальними перетвореннями: 1) магічних істот; 2) магічних предметів та/або об'єктів; чи 3) магічних законів. За ступенем ущільнення такі перетворення можуть бути частковими, зі збереженням чарівними предметами та об'єктами магічних властивостей, чи повними, коли магічна природа істот та чарівних законів повністю трансформується в напрямку їх надмагізації або демагізації, що марковано використанням у текстах досліджуваних романів пародій, алюзій та персонафікацій. Внутрішньопросторові зміщення у просторі Дискосвіту з метою створення комізму магічного відбуваються завдяки залученню до нього видозмінених подій та персонажів із міфів, Біблії та/або творів класичного фентезі. Це викликає часткові зміни сюжету та оповідної перспективи, які можуть торкатися: 1) магічних персонажів; 2) магічної світобудови та/або 3) магічних подій. Виникнення комізму магічного у таких випадках супроводжується зверненням Т. Пратчетта до алюзій, пародій, стилізації та цитування.

8. Механізм трансгресії кордонів Дискосвіту для створення комізму магічного передбачає підключення асоціативних зв'язків, під час задіювання яких простір Дискосвіту нібито виходить за власні межі, зазнаючи зовнішнього впливу художніх світів інших літературних творів чи художньо відтворених явищ або подій реального світу. Цей механізм реалізується у просторі Дискосвіту шляхом його розтягнення та /або транспозиції.

9. Розтягнення Дискосвіту передбачає заповнення текстових лакун шляхом переосмислення перебігу описаних подій, десакралізації магічних ритуалів, змін у природі магічного світу, які супроводжуються переміщенням персонажів із центру світу на периферію, розмиванням меж між магією та реальністю та/або збільшенням числа дійових осіб за рахунок введення додаткових персонажів чи об'єктів, наявних у паралельних художніх світах. Подібне розтягнення художнього простору передбачає активне використання цитувань, стилізації та алюзій. Комічні транспозиції простору Дискосвіту можуть відбуватися шляхом перенесення певних магічних чи немагічних предметів та /або об'єктів з художніх світів казок і легенд в нове для них часо-просторове оточення, що спричиняє переосмислення їхніх властивостей з магічних на немагічні та зміни в перебігу подій у Дискосвіті, які виникають як результат такого перенесення.

Апробація матеріалів дисертації. Основні результати та положення дисертаційної праці обговорено на засіданнях кафедри англійської філології, перекладу і філософії мови імені професора О. М. Мороховського Київського національного лінгвістичного університету у 2011–2021 роках. Апробація основних положень та результатів роботи здійснювалась на *семи* наукових конференціях, з яких *п'ять* міжнародні: Міжнародна науково-практична конференція "Україна і Світ: діалог мов та культур" (Київ, 2011, 2012); VI Міжнародна науково-практична конференція "Мови і світ: дослідження та викладання" (Кіровоград, 2012); I Міжнародна наукова конференція "Нова лінгвістична парадигма: теоретичні і прикладні аспекти" (Одеса, 2012); Міжнародна науково-практична конференція "Актуальні питання філологічних наук" (Одеса, 2020); *одна* зарубіжна: Scientific and Professional Conference "Science without boundaries development in 21st century" (Будапешт, 2020); *одна* Всеукраїнська науково-теоретична конференції, присвячена 100-річчю Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського "Іноземні мови у вищому навчальному закладі: теоретичні засади та практичні аспекти" (Вінниця, 2011).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційної роботи висвітлено у дванадцяти одноосібних наукових публікаціях, з яких *п'ять* статей надруковано у фахових наукових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз (2,88 др. арк.), дві статті – у наукових періодичних виданнях інших держав (1,05 др. арк.) та *п'ять* тез доповідей у збірниках матеріалів конференцій (0,64 др. арк.). Загальний обсяг публікацій становить 4,57 др. арк.

Структура та обсяг дисертації:

Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів і висновків до кожного із них, загальних висновків, списку використаної літератури, списку джерел довідкової інформації, джерел ілюстративного матеріалу та додатків. Обсяг тексту дисертації складає 192 сторінки, загальний обсяг роботи разом із бібліографією та додатками становить 258 сторінок. Список використаної літератури включає 285 джерел, з яких іноземними мовами – 80, крім того 18 позицій довідкової літератури, 63 – ілюстративного матеріалу. Дисертація налічує 23 рисунки загальним обсягом 10 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації та її актуальність, окреслено мету і завдання, визначено об'єкт і предмет дослідження, описано матеріал і застосовані методи аналізу, наведено перелік положень, що виносяться на захист, визначено новизну одержаних результатів, їхнє теоретичне і практичне значення, висвітлено структуру й обсяг дисертації, наведено дані про апробацію основних положень дисертації та публікації.

У першому розділі "**Теоретичні засади лінгвопоетологічного дослідження взаємодії комічного та магічного в художньому тексті**" визначено поняттєвий і термінологічний апарат розвідки; систематизовано результати філософських, культурологічних, літературознавчих, лінгвістичних студій, присвячених з'ясуванню смислотворчих можливостей комізму магічного; з'ясовано основні критерії ідентифікації виявів комізму магічного в літературі фентезі, особливості його втілення в романах Т. Пратчетта і роль в образній системі та композиційно-смісловій структурі художніх текстів цього жанру; окреслено лінгвокогнітивні механізми смислотворення, притаманні англomовній художній прозі жанру гумористичного фентезі.

Комічне є багатоплановою категорією, що пов'язана зі специфічним колом переживань людини. Комічне, що виступає гіперонімом відносно до гумору, іронії, сатири та сарказму (В. О. Самохіна), як об'єкт наукових досліджень починаючи з античних часів охоплює багато сторін людського буття і визначається в гелотологічній (грец. *Gelos* – сміх) теорії як полімодальне та поліфункційне явище (М.А. Панина). Ця теорія має синкретичний характер і передбачає дослідження категорії комічного в різних ракурсах: емотивному, психічному, ментальному, власне мовному. Саме цим пояснюється той факт, що дослідження цієї категорії було розпочато і продовжено з різних позицій: естетико-філософської (Ю. Б. Борев, S. Attardo, A. Bergson, V. Raskin), соціопсихологічної (О. Н. Лук, Р. McGhee), соціокультурної (М.М. Бахтін, В.Я. Пропп) і, нарешті, лінгвістичної, зокрема в аспекті прагмалінгвістики (А. Є. Болдіна, В. З. Санников, D. Chiaro) та когнітивної лінгвістики (М. Минский, В. О. Самохіна).

Результат комічного – сміх – ґрунтується на розумінні алогічності життєвих явищ: різноманітних дисонансів, протиріччів, відхилень від норми, тобто невідповідностей між очікуваною ситуацією та її результатом. Такі розбіжності провокують створення суб'єктивної комічної ситуації, і саме тому смішне розуміється як продукт невідповідності – своєрідної комічної гри протиріччями, протиставленнями та несумісностями. Ця гра може розкриватися в цілому спектрі протиріччів: між внутрішнім та зовнішнім, формою та змістом, метою та засобами її реалізації, ідеальним і реальним. Базовою умовою виникнення комічного ефекту є обов'язкова наявність елементів несподіваності, що спричиняє невідповідність ситуації, образу чи діалогу попереднім очікуванням адресата і завершується зняттям напруги у вигляді сміхової реакції, яка виникає в результаті успішної інтерпретації комічної інформації, чи гніву та образи, у разі якщо протиріччя не вирішено.

У гумористичному фентезі такі ознаки комічного як несподіваність та невідповідність виявляються за посередництва аналогій, асоціацій та мовної гри, адже специфіка творів цього жанру пов'язана саме зі специфікою сюжету та композиції, задіяністю в них надприродних чи фантастичних елементів. Саме тому

в таких творах відбувається розмивання меж між асоціативною та раціональною інтерпретаціями дійсності. Модус "нереальності" (О. В. Євмененко), що визначає динаміку сюжету гумористичного фентезі, допускає не тільки фантастичний, далекий від реальності розвиток сюжету, а й своєрідну маніпуляцію мовленнєвими ресурсами.

Магічне у творах гумористичного фентезі оперує такими складниками, як наявність фантастичного світу (В. Л. Гопман, Є. Н. Ковтун, М. Ф. Мисник, В. В. Шумко); наявність нереального компоненту (М. С. Галина, Т. А. Чернышева), протистояння добра і зла (М. С. Галина, Є. Н. Ковтун), гра з образом–стандартом (А. Д. Гусарова, Т. А. Чернышева), особлива часова протяжність (М. А. Лосева), опертя на закони казки (все, що потрапляє у казку, підкоряється її законам) (В. Я. Пропп).

Магічне в гумористичному фентезі базується на невідповідності чарівного фантастичного світу реальному за рахунок його ілюзорності та несумісності із логікою і законами реального світу та непередбачуваності подій у ньому. Художній світ гумористичного фентезі пародіює канони світів класичного фентезі та явища, події чи постаті реального світу. Дискосвіт Т. Пратчетта є мегасвітом, який об'єднує всі інші художні світи циклу романів цього британського письменника, зокрема макросвіти, представлені сюжетними лініями, що поєднуються із мікросвітами персонажів, та забезпечує їхню семантичну єдність (М.-Л. Ryan). Простір Дискосвіту має пародійний характер, відсилаючи читача не тільки і не стільки до явищ, законів та об'єктів реального світу, скільки до художніх світів творів класичного фентезі чи стереотипізованих явищ або постатей реального світу. Магічне в гумористичному фентезі стає комічним не стільки завдяки несподіваності та невідповідності магічного фантастичного світу реальному, скільки через втрату ним магічного складника чи його переосмислення. А оскільки магія в гумористичному фентезі виступає у ролі сюжетотвірної пружини, адже лише наявністю магії можна пояснити існування фантастичних світів, вона і є основним об'єктом трансформацій комізму.

У другому розділі "**Методологічні засади вивчення комізму магічного в гумористичному фентезі в лінгвопоетологічному ракурсі**" запропоновано комплексну методику аналізу маркерів ідентифікації та форм реалізації комізму магічного як смислотвірного компоненту романів Т. Пратчетта.

У жанрі фентезі автори нерідко звертаються до міфологічних мотивів та міфологічної світобудови як до певних "моделей буття", що є результатом колективного мислення і досвіду, забезпечуючи зв'язок людини із Всесвітом. Фентезі навіть називають "авторським міфологізмом", що визначається як "створення письменником оригінальної системи міфологем, специфічної замкненої цілісної картини світу [...], яка нерідко супроводжується відтворенням міфо-синкретичних структур мислення" (Мещерякова, 1998). В англomовному фентезі міфологічні елементи, використані стосовно теперішніх реалій, слугують для вираження нового для них змісту та осягнення загальних закономірностей буття.

До магічного можливого світу фентезі входять міфологічні та міфоподібні істоти, міфічні та міфоподібні артефакти, генеровані міфологічною картиною світу певного культурного ареалу, що пов'язують його із можливим світом міфу в цілому (Кубрякова, 2004). Міфи ж, своєю чергою, мають власний чітко структурований можливий світ, що спирається на системи бінарних опозицій. Це пояснюється природою речей, для яких двоїстість була притаманна генетично (Васько, 2011):

"добро :: зло", "свій :: чужий", "життя :: смерть" та ін. Таким чином, запозичуючи із міфології принцип побудови магічного можливого світу, автори класичного фентезі запозичують і систему бінарних опозицій, характерну для чарівного світу останнього.

Стійкий набір опозицій, що властивий магічному світу класичного фентезі включає такі опозиції як: "світ добра :: світ зла", "реальний світ :: магічний світ", "світ людей :: світ чарівників", "світ жінки :: світ чоловіка", "людина :: природа" (Белоусова, 2011). Таким чином, магічний світ класичного фентезі спирається на міфологічну модель художнього світу. Оскільки комічний магічний світ пародіює свій класичний відповідник, можливим способом створення комічного ефекту є руйнація сталого набору опозицій, які властиві класичним магічним світам. Як зазначає Т. Пратчетт: "одним із незвичних аспектів магічного всесвіту є наявність протилежностей" (Pratchett & Briggs, 2004), а саме, протилежностей складників конкретного явища певним компонентам опозицій.

У сучасних дослідженнях гумористичного фентезі в цілому та творчого доробку британського майстра фентезі зокрема відзначають тенденцію до зміщення акцентів у його творах та перегляду таких бінарних опозицій як: "чоловік :: жінка", "людина :: природа", "добро :: зло", "свій :: чужий", "магія :: реальність". Спираючись на амбівалентність давньої міфологічної картини світу, що пов'язана із метафоричністю та символічністю логіки міфологічного мислення, Т. Пратчетт послідовно руйнує ці сталі бінарні опозиції шляхом: 1) гротескного перебільшення протилежних полюсів опозиції; 2) очуднення кожної з опозицій; та /або 3) протиставлення елементів опозиції, що уможлиблює, як наслідок, виникнення комічного ефекту.

Досягнення ж комічного ефекту відбувається завдяки: 1) розміщенню суб'єкта чи об'єкта можливого світу в нехарактерні для нього обставини, тобто створення комічної ситуації; 2) розкриттю нового змісту суб'єкта чи об'єкта можливого світу у спілкуванні персонажів, а саме, шляхом побудови комічного діалогу; 3) формуванню образу-антагоніста магічного персонажа, зокрема, шляхом виокремлення нового комічного образу; 4) шляхом інтертекстуальної взаємодії простору Дискосвіту із можливими світами інших текстів чи явищами та подіями реального світу за умови трансформацій цього простору в бік комізму. Інтертекстуальна взаємодія, у такому разі, виникає за рахунок взаємодії двох можливих світів, які є різними за тональністю, але містять певний спільний елемент. Розуміння та адекватна інтерпретація цієї імпліцитної інформації потребує володіння певними фоновими знаннями.

Отже, у можливому світі гумористичного фентезі критеріями для розрізнення комічних форм реалізації магічного є такі: 1) наявність логіко-семантичних, ситуативних та стилістичних засобів, що створюють ефект ошуканого очікування як опозицію двох несумісних ситуацій, пов'язаних із використанням надприродних можливостей і, як наслідок, застосування трансформацій у бік комічного, що формує *комічну магічну ситуацію*; 2) виокремлення декількох смислових ліній у магічному образі та неоднозначність їх розгортання, що слугує основою виокремлення *комічного магічного образу персонажу*; 3) присутність бесід персонажів, де в комічному ключі обговорюються магічні предмети чи ритуали, обов'язки чи здібності чарівних

персонажів, що провокує появу *комічних діалогів про магію*; 4) виокремлення магічних образів персонажів, предметів, артефактів з можливих світів інших художніх та нехудожніх творів, що впливають на розвиток подій у просторі Дискосвіту. Згідно з останнім критерієм виокремлюємо два способи інтертекстуальної взаємодії між простором Дискосвіту та можливими світами інших художніх і нехудожніх творів – *інтеріоризацію елементів інших художніх світів простором Дискосвіту* та *трансгресію кордонів Дискосвіту*.

Зважаючи на сукупність цих критеріїв визначаємо **комізм магічного** як мовно-художнє явище, що реалізується в текстовій ситуації, образі та /або діалозі персонажів чи у взаємодії двох або більше можливих світів. Така взаємодія має характер неочікуваності, яка ґрунтується на невідповідності між об'єктивним (реальний або фантастичний світ, що пародіюється) та суб'єктивним (віра героїв і читача в чарівне та надприродне) сприйняттям світу, на руйнуванні ілюзії, яку має суб'єкт (герой чи читач) про присутність у фантастичному світі магії.

Оскільки комізм магічного у творах Т. Пратчетта реалізується в чотирьох формах (комічні магічні образи персонажів, ситуації, діалоги про магію та взаємодія можливих світів), відповідно до кожної з цих форм запропоновано різні методики аналізу.

Дослідження комічного магічного образу персонажа включає аналіз словникових дефініцій, що розкривають зміст відповідників цього магічного образу персонажу в романах класичного фентезі, та розробку узагальнювальної схеми класичних рис магічного персонажа в художній літературі. Далі передбачається виявлення, шляхом семантико-контекстуального аналізу, відмінностей між їхнім первинним змістом у творах класичного фентезі та новітнім змістом, якого ці образи набули в новому текстовому оточенні.

Комічні магічні ситуації в гумористичному фентезі пов'язані з існуванням у фантастичному можливому світі магії, тобто із описом її застосування головними героями. Перший етап аналізу комічних магічних ситуацій передбачає виокремлення в корпусі текстів ситуацій, де описується певна магічна подія, явище чи символ, другий етап – виявлення, шляхом контекстуально-інтерпретативного аналізу, змін у тлумаченні елементів бінарних опозицій, що уможлиблює, як наслідок, створення комічного ефекту.

Так, неочікувані та абсурдні перешкоди під час виконання певних чарівних дій, зокрема під час транспортації персонажів з одного магічного місця до іншого, описуються у фрагменті із роману "Eric" (Ерік), де йдеться про два різновиди подорожей – чарівну і звичайну – та складність першої, наприклад:

Travelling by magic always had major drawbacks. There was the feeling that your stomach was lagging behind. And your mind filled up with terror because the destination was always a little uncertain. It wasn't that you could come out anywhere. "Anywhere" represented a very restricted range of choices compared to the kind of places magic could transport you to. The actual travelling was easy. It was achieving a destination which, for example, allowed you to survive in all four dimensions at once that took the real effort. In fact the scope for error was so huge it seemed something of an anti-climax to emerge in a fairly ordinary, sandy-floored cavern. (Pratchett, 1990, p. 180)

У цьому прикладі в контексті опозиції "магія :: реальність" (travelling by magic :: actual travelling) порівнюються два види подорожей – магічна та звичайна. Комізм ситуації полягає у гротескному перебільшенні небезпеки чарівної подорожі (порівняно зі звичайною), під час якої шлунок нібито відставав від тіла (*There was the feeling that your stomach was lagging behind*), а розум переповнював жах (*And your mind filled up with terror, the scope for error was so huge*) від непевності дістатися місця призначення (*the destination was always a little uncertain*) через людський фактор, адже світ великий і чарівник може припуститися помилки в розрахунках відстані. Іронічне роз'яснення того, чим може виявитися "будь-де" стосовно місця призначення (*"Anywhere" represented a very restricted range of choices to the kind of places magic could transport you to*), приводить до того, що персонажі опиняються в досить приземленому та немагічному місці – звичайній печері на березі моря (*fairly ordinary, sandy-floored cavern*). Це наближає чарівну подорож до умовно реальної, де магічна локація замінюється на реалістичну, провокуючи в такий спосіб появу комічного ефекту.

Комічність діалогів у нашому матеріалі виявляється на фонетичному, лексичному та синтаксичному вимірах текстів за рахунок використання стилістичних засобів і фігур, що можуть реалізовувати протиріччя між сюжетними, образними, символічними чи семантико-асоціативними невідповідностями в певних текстових фрагментах з опорою на фонові знання.

Так, наведений нижче комічний діалог із роману "The Colour of Magic" (Колір магії) ілюструє переосмислення елементів опозиції "добро :: зло", завдяки перетворенню магічного артефакту "Sword" (Меч) на господаря душі й тіла чарівника, наприклад:

"but a magic sword was a valuable item...[...]" "Try again," said the sword encouragingly. Rincewind groaned and gritted his teeth. "Could be worse," said Kring. [...] "I have had a multidimensional existence," said the sword. "Ungh?" "I have had many names, you know." "Amazing," said Rincewind. [...] "I really don't think rescue is a good idea," he said. "I think we'd better head back to a city, you know. To raise a search party." "The dragons headed hubwards," said Kring. "However, I suggest we start with the one in the trees over there." "Sorry, but—" "You can't leave them to their fate!" Rincewind looked surprised. "I can't?" he said. "No. You can't. Look, I'll be frank. I've worked with better material than you, but it's either that or have you ever spent a million years in a coal measure?" "Look, I—" "So if you don't stop arguing I'll chop your head off." [...] "I don't know how to be a hero!" he shouted. "I propose to teach you." (Pratchett, 1985, p.75)

У наведеному прикладі діалогічні відносини між чарівником Рінсвіндом та мечем Крінгом проявляються в питально-відповідній єдності завдяки використанню звертань – *you, I*, загального питання – *have you ever spent a million years in a coal measure?*, фатичних фраз та вигуків для підтримки розмови – *Yaargh, Ungh, look*, епістемічних та модальних дієслів на позначення певних пропозицій – *I suggest, You can't*, риторичного питання – *I can't?*, сполучників – *so, and* та ввідних дієслів на позначення говоріння – *said, hissed*.

На магічний складник вказує наявність чарівного артефакту "Sword", що характеризується певними незвичайними рисами (*magical, valuable, multidimensional*) та має магічні властивості, зокрема вміння вести розмову (*said Kring, I propose to teach you, I'll chop your head off*). Таким чином, розглядаємо цю бесіду як приклад діалогу про магію.

Чарівний артефакт "Меч" є не лише допоміжною силою, яка додає могутності герою і посилює його можливості, він має свій характер (що підкреслюється постійними повторами займенника "I"), кодекс честі та певні дидактичні навички, необхідні для підтримування власної репутації. Комічний ефект у цьому діалозі досягається шляхом використання перепитувань та заперечень з боку головного героя Рінсвінда (*I can't? I don't want, I don't think*), а також дієслів у наказовому способі та майбутньому часі з боку чарівного артефакта (*I'll teach, I'll chop your head, I suggest, You can't*) у діалозі між ним та головним героєм. Усе це підкреслює те, що в Дискосвіті не герой є головною дійовою особою (*I don't know how to be a hero*), що здатна керувати долями людей, а власне магічний артефакт робить його таким (*I propose to teach you*).

Методика аналізу деформацій можливих світів у бік комізму полягає у виявленні закономірностей інтертекстуальної взаємодії простору Дискосвіту зі світами інших художніх творів для розкриття механізмів виникнення комічного ефекту магічного.

У третьому розділі "**Лінгвальні прийоми реалізації комізму магічного в романах Т. Пратчетта: мікропоетологічний ракурс**" комізм магічного в гумористичному фентезі досліджено крізь призму когнітивної семантики, з'ясовано семантичний потенціал текстових виявів комізму магічного, окреслено основні форми реалізації комізму магічного на різних рівнях творів Т. Пратчетта та запропоновано їх відповідну класифікацію.

У дисертації виділено три текстові рівні, у межах яких виникає комізм магічного: 1) *семантичний*, де магічні персонажі перетворюються на комічні; 2) *оповідний*, де в гумористичних ситуаціях магічне зазнає комічних змін; та 3) *конверсаційний*, коли діалоги між персонажами розкривають комічний зміст магії.

На семантичному рівні магічні персонажі, які поділяються на дві основні групи – наскрізні та одиничні, трансформуються в комічні. Одиничні персонажі, як правило, обмежуються буттям в одному романі, тоді як наскрізні присутні в цілій серії книг британського автора, проте механізм їх комічних трансформацій є однаковим. Комічний ефект перетворення магічних образів персонажів базується на їхніх неоднозначності та невідповідності класичному стереотипу. Зміни магічного образу персонажу на комічно магічний вербально марковано низкою стилістичних засобів та прийомів, найуживанішими серед яких є засоби створення ефекту ошуканого очікування, вияви мовної гри та алюзії.

Комізм магічних ситуацій вибудовується на невідповідності та /або контрасті між очікуваннями та умовною реальністю простору Дискосвіту, тобто між магічною ситуацією та ідеальним уявленням про неї. На оповідному рівні тексту комічний ефект магічного досягається описом ситуацій, де відбувається навмисна автентизація магічних подій або магія як явище постає в абсурдному світлі. Абсурдизації магії сприяє абсурдизація ролі магічних символів та предметів. Основним лінгвальним механізмом виникнення комізму магічного за умови автентизації магічних подій є викривлення опозиції "магія :: реальність" у бік останньої, що відбувається шляхом використання прийомів гротескного перебільшення, контрасту, алогізму, звуконаслідування. Водночас абсурдизація магії додатково супроводжується обігруванням прямих та переносних значень, метафоричними протиставленнями та використанням зевгм.

На конверсаційному текстовому рівні комізм магічного виникає під час обговорення персонажами Дискосвіту магії як явища, магічних здібностей та обов'язків різних чарівних істот і предметів. Комізм магічного в діалогах породжується завдяки порушенню причинно-наслідкових зв'язків під час обміну репліками у спілкуванні персонажів та виникненню нового/додаткового змісту магії. Порушення причинно-наслідкових зв'язків може стосуватися: 1) алогічних перетворень живих істот на мертвих; 2) розмивання кордонів між живими та мертвими; 3) демагізації магічних ритуалів; 4) викривлення суті магії. Такі порушення передбачають переосмислення опозицій "живий :: мертвий" та "магія :: реальність" внаслідок обговорення певних проблем у застосуванні магії. Переосмислення магічних обов'язків персонажів унаслідок викривлення суті магії за рахунок переакцентуації опозиція "магія :: реальність" у бік останнього елемента відбувається шляхом: 1) виникнення контрасту між очікуваними та виконаними обов'язками; або 2) розмиття меж між магічними та побутовими обов'язками персонажів з метою профанації перших.

У четвертому розділі "**Лінгвокогнітивні механізми творення комізму магічного в контексті деформації художніх світів в романах Т. Пратчетта: макропоетологічний ракурс**" встановлено особливості взаємодії та видозміни можливих світів в досліджуваних творах Т. Пратчетта, виявлено основні типи змін у структурі та наповненні магічного простору Дискосвіту, а також у способах взаємодії підсвітів у гетерогенному можливому світі прозових творів гумористичного фентезі.

Художні світи творів цього жанру є альтернативою художнім світам інших творів чи реальному світу, пародіюють їх і таким чином поєднуються із ними в єдине ціле, тому їх можна розглядати з позицій теорії можливих світів. У художньому просторі Дискосвіту є низка підсвітів, що пов'язані зі світами чарівних персонажів, магічних предметів та артефактів, магічних топосів, чарів та магії як явища. Комізм магічного може виникати під час різноманітних деформацій магічної структури Дискосвіту.

Зміни магічної природи Дискосвіту в бік комізму виникають унаслідок деформації його магічної структури під впливом реального світу або можливих світів інших художніх творів та актуалізації цієї модифікованої структури в новому текстовому середовищі. Слідом за В. М. Топоровим (1983), Л. Долежелом (1998) та Ю. М. Лотманом (2014) виділяємо два механізми деформації магічного, орієнтовані на створення комічного ефекту: 1) інтеріоризація Дискосвітом елементів інших можливих світів за рахунок його *ущільнення та внутрішньопросторових зміщень*; та 2) *трангресія кордонів простору Дискосвіту із застосуванням процедур розтягнення та транспозиції*.

Механізм *інтеріоризації* Дискосвітом елементів інших художніх світів передбачає виокремлення в магічному просторі Дискосвіту чужорідних магічних чи немагічних елементів світів інших художніх творів чи реального світу, завдяки яким виникає внутрішньотекстове напруження, що й спричиняє комізм магічного. Таке напруження сприяє комічній деформації магічних предметів, об'єктів, істот, світобудови чи чар усередині простору Дискосвіту, без виходу за його межі.

Ущільнення простору Дискосвіту за рахунок запозичення чарівних об'єктів, предметів, істот чи законів з інших художніх творів спричиняє трансформацію їхньої ролі під впливом внутрішніх законів Дискосвіту. Це викликає комічні зміни

зображеної у тексті магії завдяки нарощуванню нових, невластивих їй ознак. Такі зміни супроводжуються контекстуальними перетвореннями: 1) магічних істот; 2) магічних предметів та об'єктів; та /або 3) магічних законів. За ступенем вираженості подібних перетворень виділяємо два типи ущільнення: *часткове*, зі збереженням об'єктами та предметами основних магічних властивостей, та *повне*, коли роль чарівних істот і дія магічних законів повністю змінюється в бік їх надмагізації або демагізації.

Повне ущільнення простору Дискосвіту спостерігається за ототожнення магічної істоти із предметом реального світу, коли, наприклад, чарівна істота дракон (Dragon) асоціюється із певним фізичним об'єктом реального світу, як-от у фрагменті з роману "The Last Hero" (Останній герой):

"Ah, you intend to build a ship that can be drawn into the sky by dragons?" said Lord Vetinari, mildly relieved. In a sense, a swamp dragon is a living rocket. A strange creature to have come into being on a world like ours, I have always thought, I suspect they come from elsewhere. "We have separated the first dragons and everything is going well, sir," said Carrot. "No, it's not!" Rincewind shouted. "They want to go dow-!" Without turning his head. Carrot reached around behind Leonard and pulled Rincewind's hat down over his face. "The second-stage dragons will be about ready to burn now" (Pratchett, 2007, p. 95)

У наведеному прикладі Т. Пратчетт, описуючи цю магічну істоту, не просто порівнює болотного дракона з ракетою (*a living rocket*), можливо завдяки формі його тулуба або здатності вивергати вогонь з паці, а й повністю відтворює, у пародійному ключі, коментування процесу зльоту космічного корабля, коли від нього послідовно відділяються окремі щаблі – у цьому разі окремі дракони (*We have separated the first dragons; The second-stage dragons will be about ready to burn now*), які один за одним згоряють в атмосфері (Рис. 1.)

Рис. 1. Ототожнення магічної істоти "Dragon" із об'єктом реального світу

Отже, реалії простору Дискосвіту у цьому романі за своїми властивостями наближаються до реалій сучасного світу, втрачаючи магічні якості і стаючи конструкційними частинами складних пристроїв, що і відбувається із магічною істотою "Dragon", яка демагізується, перетворюючись на ракету.

Внутрішньопросторові зміщення у просторі Дискосвіту можуть супроводжуватися змінами: 1) магічних персонажів; 2) чарівної світобудови та /або 3) магічних подій у Дискосвіті, що спричиняють втрату ними магічних властивостей.

Механізм *трансгресії кордонів* Дискосвіту, що слугує одним із чинників творення комізму магічного, передбачає задіювання асоціативних зв'язків, завдяки яким художній простір Дискосвіту виходить за власні межі під впливом художніх світів інших творів чи реального світу, перетинаючись з ними. Трансгресія меж магічного простору Дискосвіту реалізується у творах Т. Пратчетта шляхом процедур розтягнення та транспозиції.

Розтягнення простору Дискосвіту (за Л. Долежелом – розширення) відбувається шляхом заповнення інформаційних прогалів в описі Дискосвіту і може бути наслідком: а) неконвенційного заповнення певних текстових лакун завдяки переосмисленню очікуваного перебігу подій; б) десаκραлізації магічних ритуалів; в) змін у структурації магічного простору за рахунок переміщення персонажів із центру світу на його периферію; г) розмивання меж між магією та реальністю; та /або г) збільшення числа дійових осіб у магічному просторі Дискосвіту завдяки введенню додаткових персонажів чи об'єктів, наявних у паралельних художніх світах.

Отже, комічні транспозиції простору Дискосвіту, за яких його зовнішній вигляд та основна канва історії зберігаються, проте певні магічні чи немагічні предмети з художніх світів казок, легенд та реального світу переносяться в нове для них часо-просторове оточення, спричиняють переосмислення їхньої ролі в Дискосвіті та неочікувані зміни у перебігу подій, які виникають як результат такого перенесення.

У **висновках** підсумовано результати дисертаційної роботи й окреслено перспективи подальших наукових розвідок.

У **додатках** містяться таблиці із словниковими дефініціями лексем на позначення Бога "God", чарівника "Wizard", відьми "Witch", смерті "Grim Reaper", троля "Troll", ельфа "Elf", гнома "Dwarf" і дракона "Dragon" (Додаток А), список імен чарівних персонажів (Додаток Б), моделі модифікації образів магічних персонажів у гумористичному фентезі (Додаток В), а також зведені таблиці з кількісними підрахунками стилістичних прийомів та виражальних засобів, задіяних у творенні комізму магічного в романах Т. Пратчетта (Додаток Г).

ВИСНОВКИ

На сучасному етапі розвитку жанр фентезі перетворився на мультиаспектний феномен та став ідеальним полем для постійного художнього експерименту, результатом якого є виникнення великої кількості його піджанрів – від героїчного фентезі до гумористичного. Кореляція ж фентезі і магії завжди була особливо специфічною з двох важливих причин: по-перше, головний принцип побудови фантастичного художнього світу творів цього жанру спирався на принципи побудови міфу, казки чи легенди як на потужні казково-фантастичні компоненти завдяки застосуванню міфопоетичної метафорики, образності та сюжетики. По-друге, магія як феномен тісно пов'язана з уявою як із найдавнішим людським пізнавальним досвідом, що дозволяє автору художнього твору насичувати звичайні, на перший погляд, предмети символічним (магічним) смислом. Це дистанціює магію від буденності та підкреслює відмежованість фентезійного світу від реального, даючи можливість постійно їх зіставляти на основі асоціацій та аналогій.

Лінгвопоетологічний ракурс дослідження спирається на жанрові особливості англomовних творів гумористичного фентезі, розглянуті крізь призму взаємодії категорій комічного та магічного, яка спричиняє виникнення мовно-художнього явища комізму магічного як складника художнього світу цього піджанру фентезі. Аналіз виявів комізму магічного спирається в роботі на розмежування двох різних за обсягом різновидів поетики, а саме, *мікропоетики*, що сфокусована на окремих елементах художнього мовлення, включаючи образність, і їх поєднанні у творенні стилістичних ефектів; та *макропоетики*, яка оперує жанровими та композиційними особливостями художніх творів, сюжетикою, композиційними прийомами, а також засобами і способами формування окремим автором своєрідної картини світу.

Дослідження комізму магічного передбачало встановлення і систематизацію лінгвальних прийомів та лінгвокогнітивних механізмів реалізації і функціонування його форм у романах британського майстра фентезі Террі Пратчетта в мікро- та макропоетологічному аспектах. Згідно з отриманими даними було з'ясовано, що гумористичне фентезі як невід'ємний складник жанру класичного фентезі запозичив в останнього важливі конститутивні елементи побудови сюжету та набір бінарних опозицій, як от "магія :: реальність", "добро :: зло", що лежать в основі багатьох міфів, легенд, казок чи літературних чарівних історій. Проте, оскільки основна мета гумористичного фентезі полягає у комічному переосмисленні вищезгаданих сюжетів, зміст цих бінарних опозицій переосмислювався авторами цього жанру з метою їх трансформацій у бік комізму.

У роботі простежено, що власне мовно-художнє явище комізму магічного ґрунтується на невідповідності між елементами зазначених бінарних опозицій, на руйнуванні ілюзії, яку має суб'єкт про присутність магії у комічному чарівному світі. Це явище виникає за умов розміщення магічного суб'єкта чи об'єкта в нехарактерні для нього обставини, формування магічного образу-антагоніста персонажа, який контрастує із своїм класичним відповідником, розкриття нового змісту магії, що не відповідає звичному уявленню про неї, та завдяки інтертекстуальній взаємодії комічного магічного світу із можливими світами інших художніх текстів. Інтеграція комічного та магічного в досліджуваних романах Т. Пратчетта відбувається з урахуванням семантичних, оповідних та конwersаційних особливостей побудови їхнього можливого світу автором.

Установлено, що на семантичному рівні під час заміни магічного образу персонажу на комічно-магічний їхні невідповідність та неоднозначність є лінгвально маркованими низкою стилістичних прийомів, серед яких найуживанішими є засоби породження ефекту ошуканого очікування, мовна гра та використання алюзій. Лінгвальні прийоми виникнення комізму магічного на оповідному рівні тексту ґрунтуються на викривленні та переосмисленні опозиції "магія :: реальність" шляхом гротескного перебільшення та/або переакцентування елементів цієї опозиції в бік останнього. На конwersаційному рівні тексту основними лінгвальними прийомами творення комізму магічного, що спричиняють порушення причинно-наслідкового зв'язку в діалогах персонажів про магію та/або породження нового змісту магії в результаті викривлення її суті, є контрастування та/або очуднення елементів опозицій "магія :: реальність" та "живий :: мертвий".

Аналіз комічних змін у магічній природі Дискосвіту виявив, що такі зміни відбуваються внаслідок деформації його магічної структури під впливом світів інших художніх творів та актуалізації модифікованої структури світу в новому текстовому середовищі. Це відбувається за допомогою двох лінгвокогнітивних механізмів: інтеріоризації Дискосвітом елементів інших художніх світів та трансгресії його кордонів.

Установлено, що механізм інтеріоризації елементів інших художніх світів простором Дискосвіту реалізується шляхом ущільнення та внутрішньопросторових зміщень. Доведено, що ущільнення простору Дискосвіту супроводжується викривленням магічної природи наявних там артефактів та об'єктів. Унаслідок такої трансформації вони отримують додаткові ознаки, характерні предметам та об'єктам реального світу, що супроводжується комічним переосмисленням їхньої магічної ролі у творенні чар, маркованим використанням у тексті романів пародій, алюзій та персоніфікацій. Комізм магічного як результат внутрішньопросторових зміщень формується шляхом розмивання меж між добром і злом, наділення магічних персонажів рисами, властивими героям інших творів, та часткової зміни сюжету імітованого тексту. Ці різновиди зміщень засвідчують непереконливість утіленого у просторі Дискосвіту пояснення його магічного світоустрою внаслідок змін ролей магічних персонажів. Виникнення комізму магічного в цьому разі супроводжується зверненням Т. Пратчетта до алюзій, пародіювання, стилізації та інтертекстуального цитування.

Розкриття лінгвокогнітивного механізму трансгресії кордонів Дискосвіту виявило, що шляхом підключення імплікованих у тексті асоціативних зв'язків, простір Дискосвіту нібито виходить за свої межі у взаємодії зі світами інших художніх творів чи художньо відтвореними явищами або подіями реального світу. Цей механізм реалізується завдяки застосуванню процедур розтягнення та транспозиції світів. Розтягнення простору Дискосвіту сприяє десакралізації магічних ритуалів та виявленню вад його магічної світобудови, що супроводжується активним цитуванням, стилізацією та використанням алюзій. Транспозиції комізму спричиняють переосмислення властивостей перенесених до Дискосвіту предметів з магічних на немагічні або навпаки та зміну перебігу подій у Дискосвіті, що виникають як результат такого перенесення.

Здійснене в дисертації лінгвопоетологічне дослідження формування та реалізації комізму магічного в гумористичному фентезі Т. Пратчетта відкриває перспективи подальших наукових розвідок, які можуть бути пов'язані із вивченням властивостей комізму магічного з огляду на ідиостиль автора, що сприятиме окресленню палітри художніх засобів, притаманних саме жанру гумористичного фентезі.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Українська, Є. В. (2011a). Комізм магічного у творах Т. Пратчетта у лінгвопоетологічному аспекті. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*, 96(1), 235–238.

2. Українська, Є. В. (2011b). Легенди та міфи як джерело комічного у романах Т.Пратчетта. *Наукові праці Кам'янець–Подільського університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки*, 26, 328–330.

3. Українська, Є. В. (2012a). Фантастичний художній світ як когнітивний складник магічного у гумористичному фентезі. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*, 105(2), 251–256.
4. Українська, Є. В. (2012b) Художній образ магії в англomовному гумористичному фентезі. *Слов'янський збірник*, XVII, 225–228.
5. Українська, Є. В. (2020a). Взаємодія комічного та магічного крізь призму теорії можливих світів (на матеріалі англomовних творів гумористичного фентезі). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*, 31(70) (3), 193–199.
6. Украинская, Е. В. (2013). Комизм магических образов персонажей в романах Т. Пратчетта. *Проблемы лингвистики и лингводидактики*, 1, 308–315. ISSN 978-5-98242-159-3
7. Ukrayinska, Ye. V. (2020d). Linguistic techniques of creating humour of magic in T. Pratchett's novels. *Science and Education a New Dimension. Philology*, VIII(69) (235), 54–59. ISSN 2308-5258
8. Українська, Є. В. (2011c) Алюзія як елемент комічного у романах Т. Пратчетта. У Т. І. Ямчинська (Гол. ред.), *Іноземні мови у вищому навчальному закладі: теоретичні засади та практичні аспекти*. Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, присвяченої 100-річчю Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, 8 квітня 2011 р. (сс. 136–137). Вінниця: ВДПУ Вінниця.
9. Українська, Є. В. (2011d). Міфологія як джерело комічного у магічному Дискосвіті Т. Пратчетта. В *Україна і Світ: діалог мов та культур*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 30 березня – 1 квітня 2011 р. (сс. 249–251). Київ: Видавничий центр КНЛУ.
10. Українська, Є. В. (2012c). Когнітивна природа магічного в англomовному гумористичному фентезі. В *Україна і Світ: діалог мов та культур*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 21–22 березня 2012 р. (сс. 353–355). Київ: Видавничий центр КНЛУ.
11. Українська, Є. В. (2013). Взаємодія магічних можливих світів у романах Т. Пратчетта. В *Україна і Світ: діалог мов та культур*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 3–5 квітня 2013 р. (сс. 395–396). Київ: Видавничий центр КНЛУ.
12. Українська Є. В. (2020c) Механізми творення комічного ефекту в англomовному гумористичному фентезі. В *Дослідження різних напрямів розвитку філологічних наук. Тези міжнародної науково-практичної конференції*, м. Одеса, 27–28 листопада 2020 р. (сс. 115–119). Одеса: Південноукраїнська організація "Центр філологічних досліджень".

АНОТАЦІЯ

Українська Є. В. Комізм магічного в англomовних творах жанру фентезі: лінгвопоетологічний аспект (на матеріалі романів Т. Пратчетта). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 10.02.04 "Германські мови" – Київський національний лінгвістичний університет, Київ, 2021.

У дисертації в лінгвопоетологічному ключі досліджено жанрові особливості англійських творів гумористичного фентезі крізь призму взаємодії категорій комічного та магічного, спричиняє виникнення мовно-художнього явища комізму магічного як складника художнього світу розглянутого піджанру фентезі. У дисертації встановлено і систематизовано лінгвальні та лінгвокогнітивні механізми реалізації і функціонування форм комізму магічного в романах британського майстра фентезі Террі Пратчетта в мікро- та макропоетологічному аспектах. У роботі виділено три текстові рівні, у межах яких виникає комізм магічного: 1) семантичний, де магічні персонажі перетворюються на комічні; 2) оповідний, де в гумористичних ситуаціях магічне зазнає комічних змін; та 3) конversaційний, коли діалоги між персонажами розкривають комічний характер магії.

Зміни магічної природи Дискосвіту в бік комізму виникають унаслідок деформації його магічної структури під впливом уявлень реального світу або можливих світів інших художніх творів та актуалізації цієї модифікованої структури в новому текстовому середовищі. Слідом за В. М. Топоровим, Л. Долежелом та Ю. М. Лотманом виділено два механізми деформації магічного, орієнтовані на створення комічного ефекту: 1) інтеріоризація елементів інших можливих світів простором Дискосвіту за рахунок його ущільнення та внутрішньопросторового зміщення; та 2) трансгресія кордонів простору Дискосвіту із застосуванням процедур розтягнення та транспозиції.

Ключові слова: комічне, магічне, лінгвопоетика, деформація, комічний магічний образ персонажу, комічна магічна ситуація, комічний діалог про магію, можливий світ, інтеріоризація, трансгресія, ущільнення, зміщення, розтягнення, транспозиція.

АННОТАЦІЯ

Украинская Е. В. Комизм магического в англоязычных произведениях жанра фэнтези: лингвопоэтологический аспект (на материале романов Т. Пратчетта). – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук (доктора философии) по специальности 10.02.04 "Германские языки" – Киевский национальный лингвистический университет, Киев, 2020.

В диссертации в лингвопоэтологическом ключе исследованы жанровые особенности англоязычных произведений юмористического фэнтези путем установления способов взаимодействия категорий комического и магического, что влечет за собой возникновение языково-художественного явления комизма магического как составляющей художественного мира рассматриваемого поджанра фэнтези. В работе установлены и систематизированы лингвальные и лингвокогнитивные механизмы реализации и функционирования форм комизма магического в романах британского мастера фэнтези Терри Пратчетта в микро- и макропоэтологических аспектах. В исследовании выделены три текстовых уровня, в рамках которых возникает комизм магического: 1) семантический, где магические

персонажи превращаются в комические; 2) повествовательный, где в юмористических ситуациях магическое изменяется в сторону комизма; и 3) разговорного, когда диалоги между персонажами раскрывают комический характер магии.

Изменения магической природы Плоского Мира в сторону комизма возникают вследствие деформации его магической структуры под влиянием представлений о реальном мире или возможных миров других художественных произведений и актуализации этой модифицированной структуры в новой текстовой среде. Вслед за В. Н. Топоровым, Л. Долежелом и Ю. М. Лотманом выделено два механизма деформации магического, ориентированные на создание комического эффекта: 1) интериоризация элементов других возможных миров пространством Плоского Мира за счет его уплотнения и внутренне-пространственного смещения; и 2) трансгрессия границ Плоского Мира с применением процедур растяжения и транспозиции.

Ключевые слова: комическое, магическое, лингвопоэтика, деформация, комический магический образ персонажа, комическая магическая ситуация, комический диалог про магию, возможный мир, интериоризация, трансгрессия, уплотнения, смещение, растяжение, транспозиция.

SUMMARY

Ukrayinska Ye. V. The Comicality of Magic in English Fantasy Genre from a Linguistic Poetological Perspective: A Study of T. Pratchett's Novels. – Manuscript.

Thesis for a Candidate degree in Philology (PhD). Specialty 10.02.04. – Germanic Languages. – Kyiv National Linguistic University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2021.

This thesis addresses the genre features of English humorous fantasy novels through the prism of interaction between the categories of comicality and magic, viewed from a linguistic poetological perspective. The research of comic manifestations of magic proceeds from the differentiation between two types of poetics that differ in their scope: micropoetics, which focuses on particular elements of literary texture, including imagery, as well as their combinations creating stylistic effects; and macropoetics, which operates with literary texts genre and compositional features, plot-building and compositional techniques, as well as means and ways of shaping the author's idiosyncratic worldview.

The research chapters focus on the analysis of various manifestations of the comicality of magic in T. Pratchett's novels. Given the above, the comicality of magic emerges as a linguistic and literary phenomenon that might be realized in a textual situation, image, or dialogue against the background of the possible worlds' intertextual interaction, thus arising due to unexpectancy and incongruity. The latter are based on the discrepancy between the objective (the real or parodied fantasy worlds) and subjective (belief in magic and supernatural) perception of the worldview, embodied in the novels under analysis, as well as the ruination of the illusion that the character or reader has about the presence of magic in the fantasy world.

The thesis differentiates between three textual levels, at which the comicality of magic emerges: i) semantic, where magical characters turn into comic; ii) narrative, where magic undergoes comic changes in humorous situations; and iii) conversational, when the dialogues between characters reveal the comic nature of magic.

Comic changes in the magical nature of the Discworld happen due to the deformation of its magical structure under the influence of the real or fictional worlds of other literary texts as well as the actualization of this modified structure in a new textual environment. Following V. M. Toporov, L. Doležel and Yu. M. Lotman, two mechanisms of magic deformation are identified: 1) the internalization of other possible worlds elements by the Discworld due to its condensation and intraspatial shifts, and 2) transgression of the Discworld boundaries via their stretching or transposition.

The mechanism of internalization presupposes singling out alien magical or non-magical elements of other fictional worlds or the real world in the magical space of the Discworld, due to which intratextual tension that causes the comicality of magic arises.

The mechanism of the Discworld boundaries transgression, as a prerequisite of the comicality of magic, involves the associative links, thanks to which the fictional space of the Discworld goes beyond its boundaries intersecting with other literary or real worlds. Transgression of the Discworld borders in Pratchett's novels is manifested by its stretching and transposition.

Thus, the study of the mechanisms regulating the formation and realization of the comicality of magic in Terry Pratchett's humorous fantasy in terms of linguopoetics according to the new methodology of identifying semantic, conversational, and narrative transformations of textual elements as well as deformations of the fictional world allowed to reveal the universal and individual features in the genre of humorous fantasy. The prospects for further research are connected with outlining the whole palette of linguistic means pertaining to the genre of humorous fantasy causing other stylistic and aesthetic effects.

Key words: comic, magical, incongruity, deformation, binary opposition, intertextual interaction, comic magical image, comic magical situation, comic dialogue about magic, intertextual interaction, possible world, interiorization, transgression, condensation, shift, stretching, transposition.